

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.5[334+316.35]

Соціальне підприємництво в контексті викликів довготривалого безробіття в Україні

Звонар В.П.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

У статті на основі міжнародного досвіду та із застосуванням кейс-методу виокремлено й обґрунтовано основні напрями, за якими соціальне підприємництво в Україні може використовуватися як інструмент реагування на виклики, пов'язані із довготривалим безробіттям. Додатково сформульовано економіко-організаційні засади активізації соціального підприємництва у цьому контексті.

Ключові слова: соціальне підприємство, довготривале безробіття, ініціатива, профілактика, подолання, заходи.

Звонарь В.П. СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В КОНТЕКСТЕ ВЫЗОВОВ ДОЛГОСРОЧНОЙ БЕЗРАБОТИЦЫ В УКРАИНЕ

В статье на основе международного опыта и с применением кейс-метода сформулированы и обоснованы основные направления потенциального использования социального предпринимательства в качестве инструмента реагирования на вызовы, связанные с долгосрочной безработицей в Украине. Также определены экономико-организационные основы активизации социального предпринимательства в этом контексте.

Ключевые слова: социальное предприятие, долгосрочная безработица, инициатива, профилактика, преодоление, мероприятия.

Zvonar V.P. SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL TO RESPOND TO CHALLENGES OF LONG-TERM UNEMPLOYMENT IN UKRAINE

The relevant international experience being duly considered, the paper puts forward and reasons the main directions of the potential use of social entrepreneurship as a tool for responding to the challenges of long-term unemployment in Ukraine. The case-method are exploit as principal herein. The necessary economic and organizational measures for enhancing of social entrepreneurship in this respect are identified as well.

Keywords: social enterprise, long-term unemployment, initiative, prevention, overcoming, measures.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Згідно з методологією Міжнародної організації праці, довготривалим вважається безробіття, період якого становить дванадцять місяців або довше. Відомо, що на індивідуальному рівні таке безробіття стає причиною послаблення мотивації до активного життя, втрати професійних умінь і навичок, навіть деградації особистості. Спостерігається руйнування життєвих звичок, інтересів та цілей. У фаховому дискурсі нерідко висловлюються застереження, що вже піврічна тривалість безробіття стає причиною деструктивних змін не тільки фінансового стану людини, але й її психічного, фізичного і соціального здоров'я. На рівні суспільства довготривале безробіття є небезпечним через імовірне зростання соці-

альної нерівності, ризику масової маргіналізації населення, збільшення обсягів соціальних трансфертів. Отже, визначальним наслідком цього виду безробіття виявляється комплекс індивідуальних і суспільних проявів проблеми соціальної вразливості населення, що потребує зусиль не лише інститутів регулювання ринку праці, а й інших суб'єктів соціальної політики, у тому числі недержавних. Водночас відповідні заходи впливу в Україні нині зазвичай обмежуються традиційними підходами, які передбачають безпосередню організаційну і фінансову участь держави у вирішенні соціальних проблем загалом і проблем функціонування ринку праці зокрема. А громадська і приватно-підприємницька ініціативи все ще задіяні не повною мірою. У цьому аспекті

актуальним і необхідним видається розвиток соціального підприємництва, яке базується на посиленні ролі громадської самоорганізації стосовно підтримки соціально вразливих верств населення, у тому числі тривало безробітних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні проблеми розвитку ринку праці України та можливості подолання довгострокового безробіття перебувають у сфері дослідницьких інтересів багатьох авторитетних українських учених, серед яких: С.І. Бандур, О.А. Грішнова, Т.А. Заяць, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, Ю.М. Маршавін, І.Л. Петрова тощо. Тематика функціонування соціальних підприємств видається доволі новою та перспективною у вітчизняній науковій економічній спільноті. Окремі аспекти цієї тематики відображено у працях таких дослідників, як О.Б. Кіреєва, Т.І. Лункіна, Н.М. Сіренко, О.В. Сотула, де соціальне підприємництво розглядається, серед іншого, й як інноваційний інструмент соціальної політики та засіб протидії деструктивним соціальним явищам. Водночас цей вид та спосіб підприємницької діяльності нині виявляється слабко інтегрованим у контекст соціальних викликів довготривалого безробіття в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – сформулювати й аргументувати напрями можливого впливу соціального підприємництва стосовно проблеми довготривалого безробіття в Україні, а також визначити комплекс першочергових економіко-організаційних заходів, необхідних для реалізації цього впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із фахових джерел нині добре знайомі стали два основних підходи до розуміння та сприйняття соціального підприємництва. Перший – європейський (континентальний). Соціальне підприємництво тут – це діяльність класичної бізнес-структури, яка ставить певні соціальні цілі. Значна (якщо не переважна) частина прибутку такої структури використовується не для збагачення власників чи учасників підприємства, а для вирішення соціальних завдань. А сама ця структура іменується соціальним підприємством. Другий – американський (атлантичний) підхід, де соціальне підприємництво позиціонується як підприємницька діяльність громадської організації, прибуток від якої спрямовується на реалізацію місії чи статутних цілей організації. Відповідно, соціальним підприємством іменується громадська організація [1]. Слід визнати, що

в сучасному світі цей поділ став досить умовним, оскільки достатнє поширення отримали і соціально орієнтована бізнес-діяльність, і підприємницькі ініціативи громадського сектору. Спільним в обох підходах є те, що соціальні підприємства – це своєрідні організаційні гібриди, які поєднують соціальні цінності та завдання з комерційною практикою.

Вирішення соціальних завдань функціонування ринку праці через соціальні підприємства активно впроваджується та діє у низці зарубіжних країн. Уже перші приклади соціальних підприємств асоціювалися з проблематикою зайнятості вразливих груп населення. Зокрема, ініціатива Grameen Bank, заснована в 1976 р. у Бангладеш, ставила за мету створення умов для працевлаштування або самозайнятості безробітних жінок. Було налагоджено механізм надання мікрокредитів «солідарним групам» (невеликим неформальним групам, які гарантували повернення позики, ґрунтуючись на господарській взаємодопомозі). Після повернення кредиту одним позичальником фінансування могли отримати інші учасники групи [2].

Однією з перших європейських країн, яка масштабно запровадила соціальне підприємництво, стала Італія. У 1991 р. у країні було затверджено окрему організаційно-правову форму для соціального підприємства – соціальний кооператив. Примітно, що створення таких кооперативів пов'язувалося саме з необхідністю трудової інтеграції вразливих груп населення. На відміну від традиційних кооперативів, спрямованих на задоволення потреб їхніх членів, соціальний кооператив був зорієнтований на інтереси широкого кола осіб. Соціальні кооперативи як соціальні підприємства поділялись на дві групи. До першої групи було віднесено організації, що надавали соціальні послуги (у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального догляду). Другу групу становили кооперативи, які, власне, і приймали на роботу незахищені верстви населення [3].

Нині роботу соціальних підприємств також налагоджено в багатьох постсоціалістичних країнах Європи: в Угорщині, Чехії, Словаччині, Словенії, Литві та Польщі. У деяких таких країнах на законодавчому рівні пріоритетом функціонування соціальних підприємств визначено підтримку довготривало безробітних. Про це, зокрема, йдеться в окремій статті національного закону (акту) про соціальне підприємництво Словенії [4].

Слід зазначити, що в Україні теж існують певні успішні започаткування у сфері соці-

ального підприємництва. Хоча на відміну від європейських країн законодавчого статусу такі ініціативи не отримали. Результати зусиль вітчизняних законотворців у цьому напрямі відображає офіційний веб-портал Верховної Ради України (URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>). Так, проект Закону України «Про соціальні підприємства» було напрацьовано ще в 2012 р. На заміну відхиленій тоді редакції законопроекту в 2015 р. з'явилася нова редакція, котра нині опрацьовується профільним комітетом. Відповідно до цього законопроекту, соціальним підприємством в Україні визначається суб'єкт господарювання, утворений юридичними та/або фізичними особами, пріоритетом діяльності якого є досягнення соціальних результатів, передусім, у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, навколишнього середовища, надання соціальних послуг та підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, інвалідів тощо). Для набуття статусу соціального підприємства організація повинна відповідати визначеному критерію забезпечення робочим місцем таких осіб, а їх частка має становити не менше половини загальної кількості працівників на підприємстві. Отже, і в українській законотворчій практиці використання потенціалу соціальних підприємств у боротьбі з довготривалим безробіттям визнано пріоритетним завданням.

Незважаючи на відсутність чинного рамкового закону, соціальні підприємства вже тепер в Україні залучають до економічної активності бездомних, узалежнених, інших маргіналізованих осіб тощо. Вони дають можливість здобути перший досвід роботи молодим працівникам. Ці організації також готові забезпечити заробіток, нові знання і трудові навички людям, які стали безробітними у передпенсійному віці, через хворобу, інші соціальні обставини. «Поглинаючи» цю категорію працівників, соціальні підприємства попереджують їх подальшу соціальну деградацію і повертають до лав робочої сили.

На основі аналізу конкретних прикладів з української практики соціального підприємництва можна сформулювати принаймні два напрями конструктивного впливу соціальних підприємств на дестабілізаційні виклики, пов'язані з довготривалим безробіттям. По-перше, цей вид підприємництва здатен справляти *превентивний ефект* стосовно довготривалого безробіття. По-друге, він може бути корисним безпосередньо в контексті *подолання вказаного деструктивного*

явища та низки його соціально-економічних наслідків. *Превентивний ефект* покликаний забезпечити ініціативи, спрямовані як на об'єктивні причини (невідповідність рівня фахової компетенції шукачів роботи сучасним ринковим вимогам, їх недостатній досвід роботи тощо), так і на причини особистого характеру (недостатню мотивацію до праці, низьку життєву активність, дефіцит проактивних настанов тощо).

У цьому зв'язку привертає увагу діяльність громадської ініціативи «Центр Зайнятості Вільних Людей», покликаної сприяти працевлаштуванню та соціальній реабілітації вимушених переселенців із Криму та сходу України, учасників АТО. Центр надає професійні консультації на всіх етапах працевлаштування, організовує допомогу в пошуку вакансій, навчання, інформування про можливості отримання допомоги з інших джерел. Центр об'єднує понад 100 волонтерів, а також понад 1 000 лояльних роботодавців, готових розглянути питання працевлаштування переселених осіб. У базі Центру – майже 5 000 осіб, які скористалися допомогою чи отримують необхідний супровід [5]. Зусиллями Центру влітку 2015 р. у Києві з'явилися безкоштовні курси англійської мови для переселенців та бійців АТО з метою підвищення шансів цих людей на працевлаштування на столичному ринку праці.

Іншим прикладом слугує «Житомирська обласна асоціація бізнес-консультантів», яка впроваджує мотиваційні та професійні тренінги, консультації для розвитку підприємницької ініціативи старшокласників, безробітної та студентської молоді. Власними силами та за рахунок грантів асоціацією було реалізовано декілька соціальних програм трудового напрямку. Серед них: соціальна програма для молоді «Іноземна мова для успіху в бізнесі»; проект «Сприяння створенню та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у пілотних районах Житомирської області» (для соціально незахищеної сільської молоді) тощо [6].

Як свідчення потенціалу соціальних підприємств стосовно *боротьби з довготривалим безробіттям* та його наслідками (маргіналізацією населення) можна навести такі приклади. Спільнота взаємодопомоги «Оселя» – громадська організація, яка одна з перших в Україні почала всіляко підтримувати бездомних громадян і в 2003 р. у Львові сформувала унікальну громаду, де разом живуть і працюють, ведуть спільне господарство та допомагають іншим ті, хто опинився в скрутній

ситуації. В «Оселі» функціонують навчально-виробнича та мистецька майстерні. Протягом року у виробничій майстерні навчається і працює близько двадцяти бездомних та тривалобезробітних осіб. Вони мають можливість набути навички з меблевого ремонту та шиття. Крім мешканців спільноти, у майстерні працюють люди, які приходять в «Оселю» лише вдень. У мистецькій майстерні учасники спільноти декорують посуд, який до них приносять львів'яни. Відреставровані речі – одяг, предмети побуту – спільнота реалізовує через Благодійну крамничку за пожертви [7].

Легендою стала львівська соціальна пекарня «Горіховий дім», де випікають печиво за італійськими і німецькими рецептами з натуральних продуктів. Пекарню було засновано громадською організацією «Народна допомога – Львів» у 2010 р. Тут працюють безробітні жінки та жінки-безхатченки [8]. Печиво «Горіхового дому» стало візитівкою Львова та користується неймовірним попитом у місцевих ресторанах і кав'ярнях.

Незважаючи на потенціал соціальних підприємств, про який свідчать наведені приклади, повномасштабна реалізація цього потенціалу в нашій державі залишається поки що лише бажаним ідеалом. Очевидно, декілька успішних кейсів не зможуть суттєво вплинути на проблематику довгострокового безробіття в Україні. Ініціативний почин має отримати розвиток у масштабній і щоденній роботі всіх зацікавлених сторін. На нашу думку, з метою поширення практики соціального підприємництва в Україні необхідно виконати комплекс певних кроків, передусім, самим приватно-громадським сектором. При цьому не слід ігнорувати важливість участі й власне держави у цих процесах. Отже, бізнесу та громадським активістам слід: 1) проводити постійну активну інформаційну роботу, оскільки суспільство поки не сприймає повною мірою соціально-економічних переваг соціального підприємництва; 2) налагодити внутрішню комунікацію, об'єднуватися та самоорганізовуватися з метою обміну досвідом і впливу на формування прихильної державної політики; 3) постійно вивчати доцільні напрями реалізації соціального підприємництва у конкретних громадах (сільське господарство, екологічний туризм, транспортні послуги тощо); 4) заручатися всебічною підтримкою місцевої влади, а також методично «входити в контекст» децентралізаційних процесів на місцях; 5) ініціювати створення інформаційних, науково-методич-

них, навчальних та консалтингових осередків на рівні регіонів; 6) шукати можливості активізації обміну досвідом між зарубіжними та вітчизняними соціальними підприємцями.

На рівні державного управління важливі такі послідовні заходи: 1) подальша дерегуляція підприємницької діяльності, створення інституційних умов для появи інноваційних підприємств (стартапів); 2) прийняття рамкового закону про соціальні підприємства; 3) вироблення національної стратегії розвитку соціального підприємництва, яка дала б змогу скоординувати зусилля підприємців, громадських організацій, донорських структур і держави; 4) розроблення дієвих механізмів пошуку партнерів та фінансування соціального підприємництва із залученням соціально орієнтованих приватних компаній, кредитних та інших фінансових установ, міжнародних благодійних фондів тощо; 5) забезпечення фінансової підтримки соціальних підприємств із державного бюджету (у формі цільових кредитів, наданих на конкурсній основі); 6) встановлення податкових пільг для соціальних підприємств відповідно до вироблених заздалегідь державних пріоритетів; 7) забезпечення підготовки фахівців у сфері соціального підприємництва шляхом запровадження відповідних спекурсів та навчальних програм у межах підготовки спеціалістів економічного, управлінського, фінансового напрямів; 8) підтримка науково-дослідних робіт із тематики соціального підприємництва, у тому числі в розрізі соціальних викликів довгострокового безробіття.

Урахування зазначених аспектів, імовірно, сприятиме тому, що соціальне підприємство в Україні, за прикладом європейських країн, посяде належне місце у переліку інструментів боротьби з наслідками довготривалого безробіття та засобів запобігання цьому деструктивному явищу.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, аналіз описаних практичних прикладів функціонування соціальних підприємств в Україні дає змогу сформулювати два основні напрями, за якими цей вид та спосіб підприємницької діяльності може використовуватися як інструмент реагування на виклики, пов'язані із затяжною тривалістю безробіття та спровокованою нею маргіналізацією і люмпенізацією населення. По-перше, соціальні підприємства у свій спосіб здатні попереджувати довготривале безробіття. По-друге, вони здійснюють конкретні кроки для подолання різноманітних соціально-

економічних наслідків цього деструктивного явища. Хоча свідчень прояву громадської ініціативи за кожним із цих напрямів в Україні достатньо, соціальне підприємництво залишається недооціненим ресурсом соціально-економічного розвитку. Для його активізації необхідно видається реалізація комплексу визначених економіко-організаційних заходів як із боку підприємницької

і громадської спільноти, так і з боку державних інституцій у рамках публічної соціальної політики. Подальші дослідження доцільно скерувати в напрямі вивчення можливостей використання інструментарію соціальних підприємств для потреб соціально-економічного розвитку з огляду на реформу децентралізації владних повноважень в Україні, зокрема в соціальній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Салій І. Американський та європейський шляхи соціального підприємництва / І. Салій // Каталог соціальних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/109-amerykanskyi-ta-ievropeiskyi-shliakhy-sotsialnoho-pidpriemnytstva>.
2. Grameen Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grameen-bank.net/>.
3. Ігнатович Н.І., Гура В.Л. Зарубіжний досвід розвитку соціального підприємництва / Н.І. Ігнатович, В.Л. Гура // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2014. – № 12. – С. 22–25.
4. Social Entrepreneur Act No. 300-01/10-53/162 No. 300-01/10-53/162 as of March 7, 2011 / National Assembly of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/zaposlovanje/Act_SE_rev_clear.pdf.
5. Центр Зайнятості Вільних Людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://czvl.org.ua/>.
6. Житомирська обласна асоціація бізнес-консультантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ngo-asbc.edukit.zt.ua/>.
7. Спільнота взаємодопомоги «Емаус – Оселя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://emaus-oselya.org/ua/>.
8. Соціальна пекарня «Горіховий дім» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gorihoviydim.com.ua/>.